

DOI 10.33099/2618-1614-2020-12-3-3-7
УДК 355.01

Ю. В. Пунда,

*доктор військових наук, старший науковий співробітник,
генеральний директор Директорату політики у сфері
оборони Міністерства оборони України,*

П. А. Мінєєв,

*провідний науковий співробітник кафедри стратегії
національної безпеки та оборони Національного
університету оборони України імені Івана Черняховського,*

О. І. Шепіцен,

*старший науковий співробітник кафедри стратегії
національної безпеки та оборони Національного
університету оборони України імені Івана Черняховського*

Деякі особливості підготовки держави до відсічі збройній агресії з урахуванням змін у характері збройних конфліктів

Розвиток і повноцінне функціонування сектору безпеки та оборони України, який відповідав би умовам сучасного воєнного конфлікту, практично неможливі без наукового аналізу всіх прийомів, форм і способів «гібридної» війни з боку Російської Федерації як країни-агресора, що були застосовані повною мірою і, не виключено, будуть поширені й удосконалені в майбутньому. Україна фактично стала полігоном для випробування різноманітних форм і способів такої війни, в тому числі застосування приватних військових компаній, що надавало можливість проведення різноманітних операцій в обхід міжнародних конвенцій та угод про припинення вогню.

Мета статті – проаналізувати досвід України в протидії агресії Росії, специфіку боротьби із ПВК, окреслити деякі погляди на завдання національної воєнної стратегії та особливості підготовки держави до оборони, висловити науково обґрунтовані рекомендації вищому політичному керівництву держави щодо підготовки держави до відсічі збройній агресії із широким використанням ПВК.

Ключові слова: гібридна війна, приватні військові компанії, підготовка держави до відсічі збройній агресії.

© Ю. В. Пунда, П. А. Мінєєв, О. І. Шепіцен, 2020

На теренах України розгорнувся й уже понад шість років триває конфлікт, що став для неї фактично війною за незалежність і відновлення територіальної цілісності держави в її міжнародно визнаних кордонах. Війною, в якій суто бойовим діям відведена допоміжна роль, війною, яка за всіма ознаками має класичний гібридний характер. У січні 2009 р. американський науковець Френк Хоффман [1] зазначив, що деякі аналітики припускають, що майбутні конфлікти будуть мультимодальними та багатоваріантними, не вписуючись у рамки простої характеристики (чорне – біле) однієї з форм ведення війни. Ці аналітики закликають приділяти більшу увагу змішаним формам війни, частота яких зростає. Така концепція найчастіше характеризується як гібридна війна.

У статті «Міграційна криза як складова гібридної війни» [2] автори пропонують застосовувати таке поняття, як «гібридна агресія», оскільки сторона, що зазнає нападу, нерідко не може ідентифікувати його як напад саме через використання агресором гібридних методів: «...під “гібридною агресією” будемо розуміти комплексне проактивне застосування країною агресором всіх інструментів національної сили (у тому числі в неконвенційних, прихованих формах) з намаганням уникнути правового статусу країни-порушника норм міжнародного права. При цьому збройна агресія ... та/або загроза подальшої її ескалації є засобом підтримки невійськових заходів» [2].

Що стосується безпосередньо воєнних дій, то вони також характеризуються застосуванням агресором таких форм і способів, яких не знайдеться в жодних військових статутах і доктринах. Тут можна згадати нахабне використання місцевого населення та інфраструктури як «живих щитів», підступне завдання вогневих ударів збройними силами Росії по українських силах зі своєї території, застосування в ролі «гарматного м'яса» незаконних збройних формувань, різного роду найманців та місцевого криміналітету.

Узагалі можна відмітити, що російське керівництво, не визнаючи своєї участі (відповідно до «класичних канонів» гібридних війн) у конфлікті на Донбасі, широко його використовує для пошуку нових форм і способів проведення спеціальних операцій, тактики дій сухопутних військ, перевірки нових зразків озброєння та військової техніки.

Спекуляція верховенством права призводить до того, що гібридний агресор знаходить прогалини в міжнародному праві для уникнення правової відповідальності. Через надшвидкий розвиток сучасних технологій з'явилося багато можливостей не порушувати «букву закону», тобто формально описаних вимог та правил, проте порушувати водночас «дух закону», тобто діяти всупереч його головній меті.

Наприклад, практичні дії Російської Федерації, а саме схвалення російською думою закону про «прийняття» Криму і Севастополя до Російської Федерації, яскраво свідчать про порушення низки міжнародних актів,

починаючи зі Статуту ООН і Гельсінського заключного акта, та двосторонніх договорів між Україною й Росією, включно й із Договором про дружбу, співробітництво і партнерство.

Таку практику Росія намагається закріпити на законодавчому рівні, адже з ініціативи В. Путіна в конституції РФ на підставі проведеного 1 липня 2020 р. плебісциту з'явиться положення, що дозволить Росії не виконувати рішення міжнародних органів. Крім того, президент Росії також запропонував прописати в основному законі не лише захист суверенітету і цілісності Росії, а й «підтримку співвітчизників за кордоном». У такий спосіб Росія заявляє про готовність відстоювати їхні права й захищати інтереси. На практиці це свідчить про досить далекосяжні цілі Російської Федерації. Не важко передбачити, що в недалекому майбутньому Кремль може забажати не лише повернення України «під крило» Росії, а й збільшення свого впливу на частину країн Східної Європи.

Протести населення Білорусі проти диктаторських способів керування країною, фальсифікації результатів виборів президентом О. Лукашенком Росія намагалася використати, як нагадування часом непокірному волі Кремля голові хоча й союзної, але все ж таки незалежної держави, про свою провідну роль. Недарма напередодні виборів на територію Білорусі були закинуті 33 бійці приватної військової компанії (ПВК) Вагнера. З низки причин їх застосування не відбулося, зараз можна лише припускати їхні конкретні завдання, однак немає жодних сумнівів, що мета візиту цих «мандрівників» була аж ніяк не туристично-пізнавальною.

Таким чином, перспективи розвитку глобального та європейського безпекового середовища є досить похмурими. Сучасні технології та застарілі засади міжнародних відносин породжують нове глобальне протистояння, в якому головні опоненти практично необмежені у виборі засобів досягнення цілей.

Торкнімося суто військового аспекту «гібридної війни». Підготовка держави до оборони має багатогранний характер. Одним з найважливіших елементів у всьому комплексі державних заходів, поряд з політико-дипломатичною діяльністю щодо запобігання воєнному конфліктові, підготовкою національної економіки, населення, території країни, є підготовка сектору безпеки та оборони до відбиття збройної агресії.

В основу зазначеної підготовки закладається обґрунтоване стратегічне планування застосування сил оборони та оборонне планування, яке передбачає набуття відповідних спроможностей усіма складовими сектору безпеки та оборони.

Вирішальне значення при цьому мають якісний прогноз майбутнього характеру збройної боротьби та аналіз світових тенденцій розвитку сил і засобів ураження, що дають розуміння принципів національної воєнної стратегії.

Аналізуючи характер сучасних воєнних конфліктів, можна стверджувати, що закладені у Воєнній доктрині України положення щодо послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів, посилення ролі воєнної сили поза наявними механізмами міжнародної безпеки, порушення норм і принципів міжнародного права, перенесення ваги у воєнних конфліктах на асиметричне застосування воєнної сили [3] залишаються актуальними, більше того, вони отримали подальший розвиток. Свідченням цього є те, що з кожним роком зменшується частка збройних конфліктів, де сторонами конфлікту є виключно держави.

Аналіз конфліктів за останні сімнадцять років показує, що на тлі загострення глобального протистояння по осі Захід – Схід основними учасниками збройних конфліктів сучасності є різного роду не контрольовані державами збройні угруповання. При цьому масштаб «самоорганізації» таких угруповань загрозливо зростає. Наприклад, за інформації Британської телерадіомовної корпорації *BBC NEWS / Україна*, позадержавне угруповання ІДІЛ у періоді своєї найбільшої сили контролювало територію площею 88 тис. квадратних кілометрів. Для порівняння: це трохи менше, ніж площа Португалії, але трохи більше, ніж площа Австрії [4].

Серед таких позадержавних гравців необхідно виокремити приватні військові компанії, які досить часто складають ядро таких «самоорганізованих повстанців». При цьому дуже часто простежується стійкий зв'язок між керівництвом окремих держав і власниками ПВК. Зазначена тенденція набула таких масштабів, що прийшов час задуматися, а що ж робити конвенційним збройним силам, які готувати дії у відповідь, що необхідно робити в межах підготовки держави загалом до відсічі збройній агресії, яка може здійснюватися в зовсім неочікуваних формах і вестися нетрадиційними способами.

Особливого значення набуває питання правового статусу приватних військових компаній. Адже, попри фактично тотожні з конвенційними збройними силами завдання, питання про правовий статус ПВК та поширення на них міжнародних конвенцій (насамперед Женевських) про права учасників бойових дій залишається дискусійним.

Говорячи про нерегулярні військові формування, застосування яких є однією з основних відмінностей гібридних війн, слід зазначити, що Україна від початку російської агресії зіштовхнулася з декількома їх різновидами, однак усіх еднав головний чинник: жодне із цих формувань не визнавалось офіційним керівництвом Росії як своє військо, кероване з єдиного центру: «Их там нет!». Серед так званих «зелених чоловічків», козаків різних мастей, «відпускників» російської армії, котрі приїхали «у вільний від служби час» повоювати на Донбасі, необхідно відмітити й участь бійців сумнозвісної ПВК Вагнера – неофіційної військової організації, яка не входить до регулярних збройних сил Росії та не має жодного юридичного статусу [5]. Широко відомою ця компанія

стала після нищівної поразки, якої завдали її бійцям у Сирії американські ракетно-авіаційні удари у 2018 р.

Попри відсутність незалежних підтверджень деякі фахівці, зокрема представники Служби безпеки України, припускають причетність «вагнерівців» до знищення військово-транспортного літака Іл-76 на сході України в червні 2014 р., а також штурму Донецького аеропорту та бойових дій під Дебальцевим [6]. При цьому, попри те, що ПВК Вагнера діє явно в інтересах російської зовнішньої політики, в тому числі й порушуючи Мінські домовленості, довести, що ці домовленості порушує саме держава Росія, доволі складно, хоча очевидним є факт близьких контактів військово-політичного керівництва Росії та «кураторів» ПВК Вагнера.

Судячи з реакції українського керівництва на затримання російських громадян у Білорусі в серпні 2020 р. та прохання щодо їх передачі в руки українського правосуддя, у спецслужб України є вагомі докази стосовно причетності зазначених громадян до ПВК Вагнера та їхньої безпосередньої участі в бойових діях на сході України ще у 2014 р.

На думку авторів, співпрацю військово-політичного керівництва Росії та приватних воєнних компаній можна охарактеризувати, як «брудний аутсорсинг», коли виконання завдань, які можуть негативно вплинути на імідж Росії чи позиції кремлівської верхівки, доручається неофіційним військовим формуванням.

Очевидно, що проросійські сили на Донбасі постійно порушують міжнародні угоди й домовленості, зокрема й Мінські. Проте в умовах, які склались у тимчасово окупованих районах Донецької та Луганської областей, одержати з дотриманням усіх правових процедур докази порушення права війни або ж окремих домовленостей військовослужбовцями збройних сил Росії практично неможливо, оскільки Росія відкидає будь-які, навіть очевидні, докази.

Таким чином, для РФ збройна агресія проти України створює ідеальне середовище для використання приватних військових компаній, адже передбачає можливість проведення різноманітних операцій в обхід міжнародних конвенцій та угод про припинення вогню – від знущання над полоненими до обстрілів житлових кварталів.

Загалом застосування військових найманців під патронатом офіційної державної влади було відоме з давніх часів. Яскравим прикладом можна вважати каперів – приватних осіб, які з дозволу верховної влади держави, що вела військові дії, використовували озброєні кораблі для захоплення торговельних суден супротивника, а інколи суден нейтральних держав, тобто діяли піратськими методами. Однак на відміну від піратів – морських розбійників, які чинили на власний страх і ризик, капери мали дозвілну грамоту влади.

У сучасній історії практика використання можливостей приватних військових компаній була започаткована в 60-ті рр. ХХ ст. У цей час була створена компанія

«Watchguard International», засновником якої був колишній військовий Девід Стерлінг [7].

Починаючи з 2000-х рр., приватний військовий бізнес почав розвиватися швидшими темпами. За підрахунками деяких аналітиків, уже у 2009 р. існували понад 150 компаній, які пропонували військові послуги в більш як 50 країнах світу [8]. При цьому вони, як правило, виконують завдання державних спецслужб або окремих впливових осіб з фактично необмеженим діапазоном засобів досягнення поставленої перед ними мети.

Якщо поставити запитання, а в чому причини такого розвитку, то можна виокремити насамперед такі аспекти:

По-перше, ПВК не обмежують себе дотриманням права війни. Для досягнення поставлених цілей вони можуть вступати в перемовини з ким, коли і де завгодно, застосовувати абсолютно неприйнятні регулярним збройним силам способи воєнних дій, у тому числі й злочинні.

По-друге, приватні військові компанії спроможні проводити спеціальні операції, від яких офіційні посадові особи – представники держави в разі потреби можуть завжди відмовитись, образно кажучи, зберегти репутацію на державному рівні. Низка країн відмовилася від ратифікації Конвенції ООН, яка забороняє використання найманців у військових конфліктах.

По-третє, зазвичай найманці є майстрами своєї справи, їхня присутність у зоні конфлікту разом з регулярною армією часто допомагає суттєво зменшити втрати серед живої сили й уникнути помилок, пов'язаних із нестачею досвіду в новачків. Побічним ефектом є відсутність незадоволення суспільства втратою особового складу офіційних військовослужбовців.

По-четверте, більшість приватних військових компаній прагне оперативного впровадження передові інновації, що зазвичай дає змогу застосовувати передові технології, уникаючи зайвої заорганізованості.

Таким чином, з урахуванням зростання ролі ПВК у майбутніх воєнних конфліктах кожна держава, й Україна зокрема, має постійно піклуватися не лише про те, щоб її збройні сили були могутніми, мобільними, мали сучасні засоби захисту, майстерно застосовували всі види озброєння та військової техніки, а й мали високі спроможності в рамках законності та положень міжнародного права давати гідну відсіч висококваліфікованим найманцям.

Зважаючи на специфіку боротьби з ПВК, національна воєнна стратегія має глибоко дослідити зазначене питання, визначити особливості підготовки держави до оборони, науково обґрунтувати рекомендації вищому політичному керівництву держави щодо форм і способів застосування сил оборони в умовах широкого використання приватних військових компаній.

І це – завдання найближчого майбутнього.

Однак деякі рекомендації щодо підготовки держави до відсічі збройній агресії із широким використанням ПВК вважаємо за доцільне висловити вже сьогодні.

Якщо проаналізувати проблеми, виявлені під час збройної агресії РФ проти України, особливо ті, що негативним чином впливали на ефективність боротьби з незаконними збройними формуваннями, то слід насамперед відмітити постійні прогалини в системі управління, відсутність міжвідомчої координації та взаємодії, низький рівень бойової та мобілізаційної готовності військових частин Сил постійної бойової готовності, у тому числі й Сил спеціальних операцій, низький рівень професійної підготовки офіцерів і бойової підготовки військ (сил).

Виходячи із цього, першочерговими цілями в організації боротьби з ПВК можна вважати чітке виконання поставлених у Стратегічному оборонному бюлетені України [9] завдань з удосконалення системи управління силами оборони. Лише створення справді ефективної системи управління, реальне вдосконалення координації між складовими сил оборони дасть змогу проявляти ініціативу та більшу самостійність керівникам органів управління сил оборони всіх рівнів у прийнятті управлінських рішень. Створення національної телекомунікаційної мережі, переведення на сучасні цифрові технології системи спеціального зв'язку, відомчих інформаційно-комунікаційних мереж та систем зв'язку пунктів управління органів державної влади значно підвищить оперативність управління, дасть можливість «грати на випередження» в боротьбі з мобільними й винахідливими, нестандартно діючими збройними формуваннями ПВК.

Здавалося б, має певну логічну обґрунтованість і питання створення в Україні власних ПВК.

В Україні офіційно приватних військових компаній зараз немає. Але ж на практиці є багато приватних охоронних, в тому числі воєнізованих компаній, і це не є великою таємницею. Достатньо дискусійним виглядає підхід до визначення таких організацій як, наприклад, «Національний корпус». Багато хто з фахівців з урахуванням реалій сьогодення та світових тенденцій пропонує вітчизняні приватні військові компанії легалізувати.

Ідея полягає у взятті процесу фактичного існування ПВК, поряд із ситуацією перебування на руках у населення близько п'яти мільйонів стволів вогнепальної зброї, під контроль держави.

Користь, яку могла б мати Україна від приватних військових компаній, на думку деяких фахівців, цілком очевидна [5]. Наприклад, вони припускають, що за рахунок військових операцій ПВК у тилу ворога під час чергового перемир'я можна перехоплювати ініціативу на фронті, а на всі звинувачення в процесі переговорів відповідати повним запереченням своєї причетності до будь-яких дій. Образно кажучи: «З вовками жити – по-вовчому вити». Однак тут є декілька чутливих питань.

По-перше, автори статті не згодні, що порушення законів міжнародного права можна виправдовувати навіть захистом національних інтересів України.

По-друге, суттєвою перепорою проти офіційного впровадження приватних військ є банальне побоювання щодо

їх імовірного використання не на зовнішньому фронті, а всередині держави для вирішення завдань в інтересах їхніх власників, у тому числі й для захоплення влади.

І насправді такі випадки вже траплялися, наприклад захоплення 19 березня 2015 р. озброєними особами офісу держкомпанії «Укртрансфота».

2018 року в Україні відбулася спроба ухвалити закон про військово-консалтингову діяльність, який визначав би поняття, правові засади організації, порядок діяльності та створення суб'єктів, котрі здійснюють надання послуг військового або охоронного характеру, що в принципі на законодавчому рівні закріплювало би створення та існування українських приватних військових компаній. Тоді проєкт закону був відхилений через неприпустимість повноважень торгувати зброєю, що не сприятиме стабілізації безпекової ситуації в Україні та навколо. Але не виключено, що питання торгівлі зброєю насправді було лише приводом; головною причиною неприйняття закону став ризик внесення нестабільності через появу додаткових офіційно зареєстрованих збройних формувань.

Таким чином, шлях створення власних ПВК є не лише спірним, а можна стверджувати, що й недоцільним.

На наш погляд, набагато перспективнішим, поряд з удосконаленням системи управління силами оборони, виглядає ставка на докорінне підвищення професійної майстерності особового складу Збройних Сил України, тобто покращання того, що вже маємо.

Ідеться насамперед про особовий склад військових формувань Сил спеціальних операцій та Сухопутних військ Збройних Сил України, а також Національної гвардії України, тобто тих формувань, які мають найбільшу ймовірність безпосередніх бойових зіткнень із представниками ПВК.

У підготовці зазначених військових формувань, на переконання авторів, було би правильним на найближчі роки визначити такі загальні пріоритети:

1. Підготовка командувачів, командирів усіх рівнів. Ставку слід зробити на виховання офіцерів, грамотних у військовому сенсі, спроможних творчо мислити, самостійно приймати рішення, впевнено керувати підлеглими. При цьому не малу роль повинні відіграти вищі військові навчальні заклади та навчальні підрозділи.

2. Бойова і спеціальна підготовка особового складу Сил спеціальних операцій, яка має охоплювати тактику диверсійно-розвідувальних дій, стрибки з парашутом, орієнтування, способи потайливого і швидкого пересування важкодоступною місцевістю, плавання з аквалангом, веслування на надувних човнах, володіння різними видами вогнепальної та холодної зброї, курс виживання в екстремальних умовах.

3. Підготовка військовослужбовців для ведення безпосереднього вогневого бою із супротивником (стрільців, снайперів, саперів, екіпажів танків, самохідних артилерійських та зенітних установок та інших категорій

військовослужбовців). Приділити увагу слід таким актуальним формам застосування підрозділів, як ведення бойових дій у населених пунктах, боротьба з противником, який застосовує партизанські методи боротьби, бій у складі невеличкої групи (2–4 особи) або відділення, що діють у відриві від головних сил чи у складі рейдових загонів. При цьому значну увагу доцільно приділяти фізичній підготовці, підготовці до дій в умовах кризових ситуацій та автономних дій (підготовці за програмою виживання). Особовий склад механізованих, мотопіхотних, гірсько-штурмових бригад слід готувати для ближнього контактного бою на рівні підготовки військових спеціалістів військ спеціального призначення, тобто навчати швидкісній стрільбі, використанню холодної зброї та прийомам бою без зброї.

4. Максимальне залучення до навчального процесу, зокрема як інструкторів, учасників бойових дій, котрі брали участь у миротворчих операціях, та військово-службовців, які мають значний досвід служби у військах, навіть тих, хто зараз перебуває в запасі.

Міністр оборони України Андрій Таран, говорячи про свої пріоритети під час церемонії його представлення на посаду голови відомства 11 березня 2020 р., підкреслив необхідність перетворення всіх без винятку військово-службовців на справжніх професіоналів військової справи. Міністр оборони наголосив, що Збройні Сили України повинні бути здатні давати ворогові «таку відсіч, щоб в агресора зникло навіть бажання випробувати міць наших бійців» [10].

На завершення слід сказати, що протидія гібридним методам ведення війни, у тому числі застосуванню ПВК, потребує ретельної роботи щодо приведення законодавчого поля держави в галузі безпеки та оборони у відповідність до реалій сьогодення та передбачень імовірних подій майбутнього, щоб не було двозначних тлумачень ані подій, ані функцій, ані завдань та заходів, які необхідно запроваджувати в тій чи іншій обстановці.

Перелік літератури

1. Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges / F. G. Hoffman // Joint Force Quarterly. – 2009. – № 52. – P. 34–39.
2. Шевчук В. В. Міграційна криза як складова гібридної війни [Електронний ресурс] / В. В. Шевчук, Ю. В. Пунда // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2020. – № 2 (38). – С. 95–100. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2020-38-2-95-100>.
3. Воєнна доктрина України [Електронний ресурс] : затверджена Указом Президента України № 555/2015 від 24 вересня 2015 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>.
4. Злет і падіння «Ісламської держави»: розповідаємо у 100 і 500 словах [Електронний ресурс] // BBC NEWS. Україна. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47681805>.
5. Ковальчук В. Приватні військові компанії як інструмент зовнішньої політики [Електронний ресурс] / В. Ковальчук // Пломинь. – Режим доступу : <https://plomin.club/private-military-companies-as-an-instrument-of-foreign-policy/>.
6. Проти України воює особиста армія Путіна [Електронний ресурс] // ICTV. – Режим доступу : <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/proty-ukrayiny-voyuje-osobysta-armiya-putina/>.
7. Armstrong S. War Plc: The Rise of the New Corporate Mercenary / S. Armstrong. – London : Faber & Faber, 2008. – 255 p.
8. Шевчук М. Приватні військові компанії як інструмент державної політики США [Електронний ресурс] / М. Шевчук // Український мілітарний портал. – Режим доступу : <https://mil.in.ua/uk/d0-bf-d1-80-d0-b8-d0-b2-d0-b0-d1-82-d0-bd-d1-96-d0-b2-d1-96-d0-b9-d1-81-d1-8c-d0-ba-d0-be-d0-b2-d1-96-d0-ba-d0-be-d0-bc-d0-bf-d0-b0-d0-bd-d1-96-d1-97-d1-8f-d0-ba-d1-96-d0-bd-d1-81-d1-82-d1-80/>.
9. Стратегічний оборонний бюлетень України [Електронний ресурс] : введений у дію Указом Президента України № 240/2016 від 6 червня 2016 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n251>.
10. Міністр оборони: ЗСУ мають давати таку відсіч, щоб в агресора зникло бажання випробувати міць наших бійців [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/10909919-ministr-oboroni-zsu-mayut-davati-taku-vidsich-shchob-v-agresora-zniklo-bazhannya-viprobuvuvati-mic-nashih-biyziv.html>.